

اعتدال در مصرف

عیسی عیسی زاده

وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا^۱

و آنان که وقتی انفاق می کنند، نه از حد معمول [و متعارف] می گذرند و نه تنگ می گیرند، و [انفاقشان] همراه میان این دو در حد اعتدال است.

مفهوم شناسی

«اعتدال»، مصدر باب افتعال از ریشه «ع، د، ل» به معنای حدّ متوسط میان دو وضعیّت متفاوت است؛^۲ همچنین هرگونه تناسبی که لازمه آن، برقراری مساوات میان چند جهت گوناگون باشد، اعتدال نامیده می شود^۳ و نقطه مقابل آن افراط و تفریط است.^۴

واژه اعتدال در قرآن کریم نیامده است؛ ولی این مفهوم را می توان از واژگان «قوام» (فرقان، ۶۷) «وسط» (بقره، ۱۴۳) «قصد» (لقمان، ۳۱)، «سواء» (قصص، ۲۲) و «حنیف» (آل عمران، ۶۷) استفاده کرد. همه این واژگان به معنای وضعیّت میانه و حدّ وسط اشاره دارد. واژگانی همچون «اسراف، اتراف، تبذیر، غلو، اعتداء، فرط، تفریط و قتر» که در دو سوی وضعیّت میانه قرار دارد، در ارتباط با موضوع اعتدال است. اعتدال در مصرف سرمایه های خدادادی یکی از توصیه های ارزشمندی است که در مصادیق گوناگون مثل اعتدال در انفاق و اعتدال در خوردن و آشامیدن، در قرآن مطرح شده است.

۱. فرقان، ۶۷.

۲. ابن منظور، لسان العرب، ج ۹، ص ۶۱ - ۶۲، «فرط».

۳. راغب، مفردات، ص ۵۵۳، «عدل».

۴. مصطفوی، التحقیق، ج ۹، ص ۶۱ - ۶۲.

تفسیر آیه

در این آیه اعتدال در مصرف مورد توجه قرار گرفته و رعایت آن از ویژگی‌های مؤمنان دانسته شده است. توجه به مفردات آیه ما را به مفهوم اعتدال مورد نظر خداوند بیشتر راهنمایی می‌کند.

کلمه «انفاق» به معنای بذل و صرف آن در رفع حوائج خویشتن و یا دیگران است و کلمه «اسراف» به معنای افراط و بیرون شدن از حد است؛ اما بیرون شدن از حد اعتدال به طرف زیاده‌روی خروج از اعدال پسندیده نیست، حتی خصوص مسئله انفاق، زیاده‌روی و تجاوز از حدی سزاوار نیست، در مقابل آن، «قتر» - به فتح قاف و سکون تاء - حد تفریط انفاق به معنای انفاق نکردن است.^۱

کلمه «قوام» - به فتح قاف - به معنای حد وسط و معتدل است و همین کلمه به کسر قاف به معنای مایه قوام هر چیز است و جمله «بین ذلک» متعلق است به قوام، و معنایش این است که: بندگان رحمان انفاق می‌کنند و انفاقشان همواره در حد وسط و میان اسراف و إقتار است، پس این که فرمود: «وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» توضیح همان جمله قبلی است که فرمود: «إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا» پس صدر آیه، دو طرف افراط و تفریط در انفاق را نفی کرده و ذیل آن، حد وسط در آن را اثبات نموده است.^۲

محمد بن سنان از امام رضا علیه السلام درباره قول خدای - عزوجل - «وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» روایت نموده است که فرمود: «قوام، همان «معروف» است که در این آمده است، [یعنی خرج کردن] باید به میزان عائله و مخارج آنها باشد که در جهت صلاح خرج کننده و عائله اوست».^۳

درباره معنای جمله «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا» معاذ گوید: از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدم، حضرت فرمود: «یعنی کسی که چیزی را در غیر مسیر حق بدهد، اسراف کرده و کسی که دیگری را از حقی منع کند تنگ گرفته است».^۴

۱. راغب، مفردات، ص، «قتر».

۲. طباطبائی، المیزان، ج ۱۵، ص ۲۴۰.

۳. کلینی، کافی، ج ۴، ص ۵۶، ح ۸ و حویزی، نورالتقلین، ج ۴، ص ۲۹، ح ۱۰۶.

۴. طبرسی، مجمع البیان، ج ۷، ص ۲۸۰.

تفسیر آیه در کلام امام رضا علیه السلام

از دیدگاه امام رضا علیه السلام کسی که در مصرف به خود و خانواده خود سخت می‌گیرد و در مصرف خست می‌ورزد، از جاده اعتدال بیرون است و هم آن که اسراف کرده و زیاده‌روی می‌کند. امام هشتم علیه السلام هر دو شیوه را ناپسند می‌شمارد. یکی از یاران امام علیه السلام می‌گوید: از آن حضرت درباره چگونگی تأمین مخارج خانواده جویا شدم، فرمود: «در مخارج خانواده، حدّ وسط میان دو روش ناپسند». گفتم: فدایت شوم، به خدا سوگند، نمی‌دانم این دو روش چیست؟ فرمود: «دو روش ناپسند، اسراف و خست است. آیا نمی‌دانی که خداوند بزرگ، اسراف (زیاده‌روی) و اقتار (سخت‌گیری) را ناخوشایند می‌دارد و در قرآن می‌فرماید: «آنان که هرگاه چیزی ببخشند، نه زیاده‌روی می‌کنند و نه خست می‌ورزند و میانگین این دو را در حدّ قوام بر می‌گزینند»^۱.

آیات و عناوین مرتبط

اعتدال در انفاق: (بقره، ۲۱۹ و اسراء، ۲۹).

پیامد ترک اعتدال در مصرف: (مائده، ۸۷؛ اسراء، ۲۹؛ انعام، ۱۴۱؛ اعراف، ۳۱ و طه، ۸۱).

اعتدال در خوردن و آشامیدن: (انعام، ۱۴۱ و اعراف، ۳۱).

پیام‌های آیه

۱. بندگان خالص خدا با رعایت اعتدال در مصرف کردن اموالشان نه اسراف می‌کنند و نه به خود و خانواده خویش تنگ می‌گیرند (و عباد الرحمن... والذین اذا أنفقوا لم یُسرفوا ولم یقتروا).

۲. رعایت اعتدال و میانه‌روی در معیشت و زندگی اقتصادی از اوصاف بندگان خالص خداست (و عباد الرحمن... والذین إذا أنفقوا لم یُسرفوا ولم یقتروا وکان بین ذلک قواماً).

۳. رعایت نکردن اعتدال در مصرف و افراط و زیاده‌روی در هر کاری - حتی در امور خیریه چون بخشش - امری ناپسند است (والذین إذا أنفقوا لم یُسرفوا ولم یقتروا وکان بین ذلک قواماً).

فضائل اخلاقی: اعتدال در مصرف / ۳۰۹

۴. تشویق خداوند به رعایت اعتدال و میانه‌روی در مصرف و پرهیز از اسراف و سخت‌گیری در مصرف اموال برای زندگی شخصی و یا بخشش به دیگران است (عباد الرحمن... والذین إذا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا).

اعتدال در روایات

۱. اعتدال سبب محبوبیت خداوند

امام صادق علیه السلام در این باره فرمود: «إِنَّ الْقَصْدَ أَمْرٌ يُحِبُّهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ - وَأَنَّ السَّرْفَ أَمْرٌ يُبْغِضُهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ حَتَّى صَرَحَكَ أَلْتُوَاةَ فَإِنَّهَا تَصْلِحُ لَشَيْءٍ وَحَتَّى صَبَّكَ فَضَلَ شَرَابِكَ»^۱ همانا اقتصاد و میانه‌روی امری است که خدا آن را دوست دارد و اسراف و زیاده‌روی را دشمن و میغوض می‌دارد و غضب می‌کند، حتی اگر در دور انداختن هسته خرما می‌باشد، چرا که دارای فایده است و برای کاری استفاده دارد و یا حتی اسراف در دور ریختن زیادی آبی که خورده شده باشد.

۲. مصداق اعتدال در مصرف غذا

از امام صادق علیه السلام سؤال شد: اقتار چیست؟ حضرت فرمود: «أَكْلُ الْخُبْزِ وَالْمَلْحِ وَأَنْتَ تَقْدِرُ عَلَى غَيْرِهِ قُلْتُ: فَمَا الْقَصْدُ؟ قَالَ: الْخُبْزُ وَاللَّحْمُ وَاللَّبَنُ وَالْخَلُّ وَالسَّمْنُ، مَرَّةً هَذَا وَمَرَّةً هَذَا»^۲ خوردن نان و نمک با این که قدرت بر زیادتر از نان و نمک داری. گفتم: قصد یعنی چه؟ فرمود: خوردن نان، گوشت، شیر، سرکه و روغن، یک مرتبه از یکی و مرتبه دیگری از دیگری. از قید «مره و مره» استفاده می‌شود که بیشتر از مقدار حاجت، مصرف کردن با میانه‌روی سازگاری ندارد و از موارد اسراف است.

۳. مصداق اعتدال در پوشش

از امام صادق علیه السلام پرسیده شد: آیا می‌شود شخص مؤمن ده پیراهن داشته باشد؟ فرمود: بله. بعد سؤال شد: آیا می‌شود بیست پیراهن داشته باشد؟ فرمود: بله بعد پرسیده شد: آیا می‌شود سی

۱. ری شهری، میزان الحکمه، ج ۴، ص ۴۴۷.

۲. عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۲۶۱.

پیراهن داشته باشد؟ فرمود: بله، این (سی پیراهن داشتن) اسراف نیست؛ اسراف آن‌جاست که لباس بیرونی و میهمانی را لباس داخل منزل قرار بدهد.^۱

۴. اعتدال در تهیهٔ مرکب سواری

امام صادق علیه السلام نیز در همین مورد فرمود: «آیا خیال می‌کنی که چون خدا به کسی مالی دهد و او را در آن امین بدانند، به او این اجازه را می‌دهد که اسبی را به ده هزار درهم برای سوار شدن خود بخرد، در صورتی که اسبی به بهای بیست درهم برای او کافی باشد».^۲

۵. اعتدال در مصرف سبب رشد مال

حضرت علی علیه السلام فرمود: «اعتدال، مال اندک را رشد می‌دهد».^۳

۶. اعتدال در مصرف سبب نجات از فقر

امام کاظم علیه السلام فرمود: «انسانی که میانه‌روی کند، فقیر نشود».^۴

۷. اعتدال در مصرف نصف معیشت

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «میانه‌روی در خرج کردن، نصف معیشت است».^۵

پیامد ترک اعتدال در مصرف

۱. منشأ دردها

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «از پرخوری بپرهیزید؛ زیرا سبب فساد بدن و منشأ دردهاست».^۶

۲. مانع اجابت دعا

امام صادق علیه السلام فرمود: «رجل أعطاه الله مالا فأنفقه فی غیر حقه، ثم قال اللهم ارزقنی، فلا یُسْتَجَاب له»؛^۷ «مردی که خدا مالی به او عطا کند و او آن را در غیر جای شایستهٔ خود به مصرف رساند، و از خدا طلب روزی کند، دعایش مستجاب نمی‌شود».

۱. عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۲۲.

۲. عبّاشی، تفسیر عبّاشی، ج ۲، ص ۱۶.

۳. آمدی، غررالحکم و درر الکلم، ح ۳۳۴.

۴. صدوق، خصال، ص ۶۲۰.

۵. فاضل، کنز العمال، ح ۵۴۳۴.

۶. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۶، ص ۲۱۰.

۷. کلینی، کافی، ج ۵، ص ۶۷.

۳. نقصان ثواب وضو و غسل

امام حسن عسگری علیه السلام فرمود: «مَنْ تَعَدَّى فِي طَهْوَرِهِ كَان كَنَاقِصَهُ»؛^۱ هر کس در مصرف آب (وضو و غسل) زیاده‌روی کند، مانند کسی است که وضو و غسل خود را باطل کند.^۲

حکایت

۱. دستور به رعایت اعتدال

مبلغی طلا پیش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بود و او می‌خواست آنها را به مصرف فقرا برساند و میل نداشت حتی یک شب هم آن پول در خانه‌اش بماند؛ بنابراین در یک روز تمام طلاها را به این و آن داد. بامداد دیگر، نیازمندی پیدا شد و با اصرار از پیامبر صلی الله علیه و آله کمک می‌خواست. پیغمبر صلی الله علیه و آله هم چیزی در دست نداشت که به نیازمند بدهد؛ از این‌رو، خیلی ناراحت و غمناک شد. این‌جا بود که آیه قرآن نازل شد و دستور کار را داد: «نه دست‌های خود را به گردن خود ببند و نه دست تمام گشاده داشته باش که بعد، تپه‌ی دست بمانی و مورد ملامت فقرا واقع شوی».^۳

۲. استقلال کشور با رعایت اعتدال

یک روز که قرار بود شهید رجایی از تشکیلات خبرگزاری جمهوری اسلامی دیدن کند، خبرنگاران رسانه‌های خبری خود را آماده کرده بودند تا از این دیدار گزارش تهیه کنند. به محض ورود آقای رجایی و همراهان، عکاسانی که در ساختمان خبرگزاری حضور داشتند، خواستند از موقعیت‌های مختلف ورود و بازدید ایشان عکس‌های مختلفی بردارند. در بین کار فلاش دوربین‌ها مرتب در فضای ساختمان نور می‌انداخت. ناگهان آقای رجایی با اشاره دست از آنها خواست دست نگه دارند. سپس گفت: بر اساس سیاست غلط رژیم گذشته تاکنون اکثر نیازهای ما از سایر کشورها وارد می‌شود، جنگ هم بر مشکلات ما افزوده است. همین فیلم‌هایی که شما مصرف می‌کنید، از خارج وارد می‌شود. اگر می‌گوییم: ما وظیفه داریم در کلیه امور صرفه‌جویی کنیم، این یک شعار نیست و اگر ما به مردم می‌گوییم: در زندگی شخصی به صرفه‌جویی اهمیت بدهند و خانواده‌ها به این موضوع حیاتی، اجتماعی عادت کنند، در این مورد خود ما نیز مسئولیت داریم و شما که نقش پیام‌رسانی در جامعه را دارید بیش از دیگران در این امر مهم و حساس رعایت کنید. چه لزومی دارد در یک مراسم این چنینی این قدر عکس بگیرید؟ هر یک از شما با

۱. حرّانی، تحف العقول، ص ۴۸۹.

۲. مقصود از بطلان، نقصان ثواب وضو و غسل می‌باشد.

۳. مطهری، داستان راستان، ج ۱، ص ۷۵.

نور فلاش‌هایتان یک تیر به قلب من می‌زنید. ما تا رسیدن به استقلال اجتماعی راه پر پیچ و خم و دور و درازی در پیش رو داریم. چرا باید ملت تاوان این همه ریخت و پاش‌های اضافی من و شما را بدهد؟ صبر کنید هر وقت ما در زمینه تولیدات صنعتی از جمله تولید فیلم موفقیت‌هایی به‌دست آوردیم و از نظر اقتصادی خودکفا شدیم، اگر من آن روز دوباره به این مرکز و سایر مراکز برای بازدید آمدم، شما آن روز در کمال سرافرازی از چند ژست من، عکس‌های مختلف بگیرید.^۱

۳. ترک اعتدال در انفاق سبب ناراحتی پیامبر ﷺ

یکی از مسلمانان مدینه چند کودک و شش غلام داشت و در بستر مرگ قرار گرفت. پیش از مرگ خود، به خاطر جلب پادشاه‌های الهی، غلامان خود را آزاد کرد. پس از آن‌که از دنیا رفت، مسلمانان بعد از غسل و کفن، او را به خاک سپردند. سپس ماجرای او را درباره آزاد کردن غلامان و فقر فرزندان‌ش به حضرت رسول ﷺ خبر دادند. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: اگر من باخبر می‌شدم نمی‌گذاشتم جنازه او را در قبرستان دفن کنید؛ زیرا او کودکان خود را از ثروتش بی‌نصیب کرد و آنان را فقیر و بی‌پناه گذاشت تا دست‌گدایی به سوی مردم دراز کنند.^۲

شعر

همه اخلاق نیکو درمیانه است که از افراط و تفریطش کرانه است
میانه چون صراط مستقیم است ز هر دو جانبش قعر جحیم است

نه چندان بخور کزدهانت برآید نه چندان که از ضعف جانت برآید

اندازه نگه دار که اندازه نکوست هم لایق دشمن است و هم لایق دوست

نه چندان درشتی کن که از تو سیر شوند و نه چندان نرمی که بر تو دلیر گردند

ز کار زمانه میانه گزین چو خواهی که یابی ز خلق آفرین

۱. رحمتی، گنجینه معارف، ص ۸۲ - ۸۳.

۲. حرّانی، تحف العقول، ص ۳۶۵.